

Sürgündeki Ernst Reuter: 1935-1946¹

David E. Barclay

Ernst Reuter 4 Haziran 1935'te Ankara'ya geldiğinde, memleketi Almanya'da nispeten az tanınan, ama çok yetenekli ve üstün nitelikleri olan bir kent yöneticisi ve sosyal demokrat bir politikacı idi. O tarihte, kimse onun ikinci vatani olan bir yerde 11 yıldan daha uzun bir süre kalacağını ve o yıllar içinde yalnızca sürgünde bulunan Alman politikacılarla ilgilenmekle kalmayıp, aynı zamanda Türkiye'de çağdaş Kentbilim araştırmalarının kurucularından biri olacağını bilemezdi. Ve kimse, 1946'dan sonra, Almanya'ya dönüp, 1948 yılından itibaren de Batı Berlin'de Belediye Başkanı olarak, Soğuk Savaş'ın en karanlık günlerinde, Almanya'da demokrasinin yeniden kurulmasında önemli bir rol oynayacağını kestiremezdi. 1889'da doğan Reuter, “garip bir biçimde düzensiz bir yaşam sürdü.” Bir Nazi Toplama Kampı'nda geçirmek zorunda bırakıldığı günlerin ardından, Alman Komünist Partisi Genel Sekreteri olarak hizmet ettiği kısa süre içinde, fırtınalı ilk siyasal yaşamının ardından, 1920'lerin ortalarından sonlarına değin, belediye yöneticisi ve kentsel politikalar uzmanı olarak sağlam bir ün kazandı. 1920'lerin ortalarında, Berlin'in çağdaş ulaşım sistemini kurdu ve daha sonra da, 1931'den 1933'e kadar Magdeburg sanayi kentinin Belediye Başkanı olarak görev yaptı. 1934'te Lichtenberg Toplama Kampı'ndan serbest bırakılmasının ardından İngiltere'ye gitti. Fakat gider gitmez, orada işsiz kaldı. Eski bir sosyal demokrat meslektaşının, tarım uzmanı Fritz Baade'nin, yardımıyla, Türkiye'deki iş olanakları hakkında bilgi edindi. Atatürk'ün kurduğu devlet, Türkiye'de, ülkenin çağdaşlaşması çabaları açısından yararlı olabilecek nitelikli yabancı uzmanların özendirilmelerine olumlu yaklaşıyordu. Reuter, aynı zamanda Türkiye'de çalışmakta olan başka birkaç Alman ile daha temasa geçti. Bunlar arasında sanayi danışmanı Max von der Porten de vardı. 1935 yılının ilkbaharında, Porten, Reuter'e, kamu iktisadi kuruluşları (ulaşım şirketleri, gaz, su, elektrik, vb.) ve özellikle bu şirketlerin ücretlerinin düşürülmesi amacıyla, denetlenmesi konusunda uzman olarak çalışabileceği bir göreve aday gösterildiğini bildirdi. Ankara'da İktisat Vekâleti'nde, “her türlü ücret tarifeleri” konusunda uzman olarak çalışacak ve her ay net 800 TL. (yaklaşık 1.600 R.Mark) alacaktı.

1 Bu makale David E. Barclay'in 2000 yılında Berlin'de yayımlanmış olan *Schaut auf diese Stadt. Der unbekannte Ernst Reuter* (Berlin, 2000) kitabının dördüncü bölümünden alınmıştır. Yazar, halen kitabın gözden geçirilmiş ve güncelleştirilmiş yeni bir baskısının hazırlıkları üzerinde çalışmaktadır.

Bu paranın üçte birini yurt dışına göndermesi olanağı vardı.² Sözleşmesinde, Bakanlıkta yapacağı çalışmaların ayrıntılarını gizli tutacağı ve Türkiye’de fiili siyasette görev alamayacağı yazılıydı.³ Ankara’ya gelişinden kısa bir süre sonra, eşi Hanna, yedi yaşındaki oğlu Edzard ve ilk eşinden olan kızı Hella da Ankara’ya geldiler. Reuter’in sahip bulunduğu hünerlerin, ikinci vatani için özel bir önemi vardı. 1940’ta Türkiye’nin yaklaşık 18 milyon nüfusunun 13.745 milyonu köylerde yaşıyor ve nüfusun % 70’i hala tarımla uğraşıyordu. Türkiye’nin tarım ürünlerinin etkin olarak pazarlanması imalat sanayinin gelişmesi açısından çok önemliydi. Bu da salt yeni üretim yöntemlerine değil, aynı zamanda gelişmiş bir ulaşım sistemine sahip olmayı da gerektiriyordu. Bu güçlülere ek olarak, Türkiye’nin nüfusu 1930’larda sürekli olarak artıyor ve plancılara çok yakında hızlı kentleşmenin çetrefil sorunlarıyla karşı karşıya kalacakları sinyali veriyordu.⁴ Bu nedenle, Ernst Reuter’in ulaşım, ücret tarifeleri ve genel olarak belediye yönetimi konularındaki hünerleri Kemalist Devlet için büyük bir önem taşıyordu. Baade ve Reuter gibi sığınmacılar siyasal açıdan Türkiye’de son derecede dikkatli olmak zorundaydılar. Ülkede buldukları ilk yıllarda belli bir ekonomik belirsizlikle karşı karşıya kalmışlardı. Gene de, genel olarak Türkiye’de sahip oldukları koşullar kendileri için çok tatmin ediciydi. Kemalist devlet ve o devletin batılılaşma, çağdaşlaşma ve laikleşme politikaları için bu insanlar gerçek bir itici güç oluşturuyorlardı. Reuter’in kendi sözleriyle, Alman sığınmacılar buraya tesadüf eseri olarak gelen bir insan grubu idi ve genel olarak, abartmaksızın denilebilir ki, Hitler olmasaydı Türkiye bu düzeydeki emekçilere sahip olma şansını elde edemeyecekti.⁵ Geniş çaptaki hünerleri ve uzmanlıklarıyla, ülkenin ekonomik, kültürel ve entelektüel yaşamında, derhal önemli ve kimi durumlarda eşsiz bir rol oynamayı başardılar. Türkiye’ye göçmüş olanların hepsi yalnız öğretim üyeleri, bilim insanları ve sanatçılardı. Çoğu, etnik kökenlerinden ve siyasal nedenlerden ötürü sınır dışı edilmişlerdi. Ernst Reuter gibi çoğu da, Nisan 1933 tarihli Nazi Kamu Personeli Yasası gereğince görevlerinden alınmışlardı. Türk hükümetinin bu uzmanlara karşı duyduğu ilginin pratik niteliği düşünülürse, böylece önemli sayıda yetişmiş teknik uzmanın ülkede yerleşmesine izin verilmiş olduğu sonucuna varılır. Ve aynı zamanda, Baade, von der Porten ve Reuter gibi danışmanlar, Hans Wilbrandt gibi

2 Fritz Baade to Ernst Reuter, 12 March 1935, Bundesarchiv Koblenz, Nachlaß Fritz Baade, N 1234/2. Also Reuter to Baade, 9, 13, 20, 25 March, ve 1 Nisan 1935, **ibid.**

3 Thomas Herr, “Ein deutscher Sozialdemokrat an der Peripherie – Ernst Reuter im türkischen Exil 1935-1946,” in *Die Emigration der Wissenschaften nach 1933. Disziplingeschichtliche Studien*, ed. Herbert A. Strauss, Klaus Fischer, Christhard Hoffmann, ve Alfons Söllner (Munich, 1991), s. 196.

4 Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy during the Second World War: An “Active” Neutrality* (Cambridge, 1989), s. 21-23; Reuter to Karl Reuter, 27 October 1935, in Ernst Reuter, *Schriften–Reden*, ed. Hans Hirschfeld and Hans-Joachim Reichhardt, 4 cilt. (Berlin, 192-1973), 2. cilt, s. 475.

5 Reuter to Elizabeth Fox Howard, 28 January 1937, in **ibid.**, 2. cilt, s. 479.

bir tarım ekonomisti, ya da Oscar Weigert gibi yönetim hukukçusuyla birlikte⁶ Türkiye'ye gelen sığınmacıların sayıları toplamı aile üyeleriyle birlikte 1000 dolaylarındaydı.⁷ Daha önce de değinilmiş olduğu üzere, Türkiye'de çoğunlukla iyi bir yaşam sürdüler. Sığınmacılardan birinin notlarında, "İyi planlanmış bir göç olgusu" değerlendirmesi vardır.⁸ Gerçekten, Alman profesörlerin aylıkları Türk meslektaşlarınınkinden önemli ölçüde yüksekti ve bu durum kimi yakınmalara yol açmaktan da geri kalmamıştır. Bununla birlikte, Alman profesörlere büyük saygı duyuluyordu. Pek çok alanda bir Türk öğrenciler kuşağının yetişmesini onlar sağladılar. Etkileri ve saygınlıkları on yıllarca sürdü.⁹

Her ne kadar Reuter Türkiye'de bulunan Alman sığınmacı arkadaşlarıyla geniş bir iletişim ağı içinde olduysa da, aynı zamanda, başka ülkelerdeki sığınmacılarla da yakın ilişkiler içinde oldu. Olağandışı olarak, Türkçeyi çabucak öğrendi ve Türk dostlar edinmeye başladı.

1938'de, Ankara'da Mülkiye diye bilinen Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne (Siyasal Bilgiler Okulu'na) girdikten sonra, bu dostluklar halkası birdenbire büyüdü. Bu Okul, kökleri 19. Yüzyılda Osmanlı reform hareketinin ortalarına kadar uzanan pratiğe yönelik bir kamu yönetimi kurumuydu. Başka birçok Türk kurumu gibi, 1930'larda bir dönüşüme uğradı. Yeni binası 1935 yılında tamamlandı. 1936-1937 yıllarında, Fakülte (Okul)¹⁰, çağdaş, batıya dönük ve yüksek düzeyde kamu görevlilerini yetiştirmek üzere resmen yeniden açıldı.¹¹ Siyasal Bilgiler Okulu'nun Müdürü Emin Erişirgil, Okulda kent planlaması ve belediye maliyesi üzerine dersler verilmesini istedi. Bu isteğe uygun olarak, Fakülte (Okul) Reuter'e öğretim üyesi olarak orada görev almaması önerisinde bulundu. Bu görev, Reuter'e, orada yeni bir Şehircilik Enstitüsü kurmak için fırsat sağlamış oluyordu.¹²

6 **Ibid.**

7 Regine Erichsen, "Die Emigration deutschsprachiger Naturwissenschaftler von 1933 bis 1945 in die Türkei in ihrem sozial- und wissenschaftshistorischen Wirkungszusammenhang," in *Die Emigration der Wissenschaften nach 1933*, ed. Strauss et al., s. 426-433.

8 Yazarın Prof. Dr. Ernst Engelberg ile mülakatı, 11 Mart 1996.

9 Stanford J. Shaw, *Rurkey and the Holocaust: Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution* (New York, 1993), 9-12; Herr, "Sozialdemokrat" 198; Horst Widmann, "Der Beitrag Ernst Reuters und anderer deutscher Professoren zur Entwicklung des wissenschaftlichen Lebens in der Türkei," in *Ernst Reuter 'in Anisina / Zum Gedenken to Ernst Reuter 2.6.1986 - 3.6.1986*, ed. Ruşen Keleş (Ankara, 1986, çoğaltılmış), s. 174.

10 Okulun Siyasal Bilgiler Fakültesi adıyla Ankara Üniversitesi'ne katıldığı yıl 1950 yılıdır. (Çevirenin notu)

11 Horst Widmann, *Exil und Bildungshilfe. Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933* (Frankfurt/Main, 1973), 161-162; Herr, "Sozialdemokrat," 196; Fehmi Yavuz, "Professor Ernst Reuter," in *Ernst Reuter 'in Anisina*, ed. Keleş, s. 113.

12 Widmann, *Bildungshilfe*, s. 163-164.

Her ne kadar Reuter'in Türkçe ders vermesi ve bütün öteki sığınmacı profesörler gibi, Türkçe olarak yayımlanacak bir ders kitabı hazırlaması kendinden beklendiye de, başlangıçta haftada iki ders vermesi Reuter'den istendi. Haziran 1939 tarihine kadar toplam 60 ders verecekti. 1946 son bahar aylarında Türkiye'den ayrılışına değin, üniversitede öğretim üyesi olarak kaldı. Bütün Alman uzmanların bakanlıklardaki görevlerine son verildiği 1940 yılından sonra bu görevi Reuter için çok önemli hale gelmiştir.¹³ Üstelik 1944'ten sonra, öğretim üyeliği görevinden aldığı meblağı İstanbul Liman Yönetimi'ne de danışmak olarak hizmet sunarak arttırdı.¹⁴

O yıllarda, Fransızca, Almanca ve Türkçe olarak, deniz yollarında yük tarifeleri, liman resimleri, demiryolu taşımacılığı ve kentsel ulaşım konularında yaptığı 24 farklı çalışma ile çeşitli tarım ürünlerinin taşıma giderlerine ilişkin 84 sayısal çalışma da yaptı.¹⁵ Sadece son yıllarda, Reuter'in meslek yaşamındaki öğrenciler, onun bir kent planlaması profesörü olarak, tüm Türk kamu görevlileri kuşağı -ki kendileri de olağanüstü seçkin kamu görevlileriydiler- için Reuter'in muazzam etkisini takdir etmeye başladılar. Gerçekten, bir Türk yazarın da belirtmiş olduğu üzere, Almanların Reuter'i politikacı olduğu halde, Türkler için o ülkede çağdaş Kentbilimin kurucusu, bir bilim insanı ve aydın olarak kaldı. Resmen 1953'te kurulmuş olan İskan ve Şehircilik Enstitüsü'nün kuruluş hazırlıklarını tamamladı ve Türkçe olarak, Komün Bilgisi ve Belediye Maliyesi hakkında iki kitap yayımladı. Ve kamusal ulaşım hakkında da kitap uzunluğunda bir taslağın hazırlıklarını bitirdi.¹⁶ Reuter, aynı zamanda, İstanbul Belediyesi'nin mali durumunun analizinden, 1946 sonbaharında Türkiye'den ayrılmasından birkaç gün önce teslim ettiği Türkiye'de kamu bankacılığındaki gelişmelere ilişkin raporuna varıncaya kadar pek çok konuda teknik raporlar hazırlamıştır. 12 Türkçe dergide 60'tan çok makalesi ve çok sayıda da konferans metni yayımlanmıştır.

Kuşkusuz, asıl ilgi alanı dersanelerdeki çalışmalarıydı. Sınıfta, farklı bir kültür ortamında, kişiliğini simgeleyen alçakgönüllülüğünü ve kişisel yeteneklerini olağanüstü bir biçimde mezcettiğini açıkça gösteriyordu. Çok mütevazı koşullar içinde bir yaşam sürdürdü. Sabahları evinden okula kadar bisikletle gidiyordu. Günün birinde, bir memur Reuter'in okula bisikletle gidip gelmesini bir profesör

13 Herr, "Sozialdemokrat," s. 196.

14 "Ernst Reuter'in Maaş Bildirimi (Ulaştırma Bakanlığı Danışmanı ve Siyasal Bilgiler Okulu Yerel Yönetimler Hocası)," 11 October 1939, Landesarchiv Berlin, E Rep. 200-21, No. 168; Fehmi Yavuz, "Ernst Reuter in Ankara," n.d., Landesarchiv Berlin, E Rep. 200-21-01, No. 48.

15 Herr, "Sozialdemokrat," s. 195.

16 "Eröffnungsrede von Prof. Dr. Ruşen Keleş bei der Ernst-Reuter-Gedenkfeier," in *Ernst Reuter'in Anısına*, ed. Keleş, s. 91. Reuter'in Türkçedeki yazıları için bkz. *ibid.* Ayrıca Yavuz, "Professor Ernst Reuter," in *ibid.*, s. 116-20; Herr, "Sozialdemokrat," s. 196-197. Son olarak bkz. Landesarchiv Berlin, E Rep. 200-21, No. s. 50-62.

için uygun görmediğini ve bundan vazgeçmesini ona söylemiştir.¹⁷ Belki en seçkin öğrencisi ve sonradan Milli Eğitim Bakanı olacak olan Fehmi Yavuz diyor ki, “Reuter’in içtenlikli ve bazen aşırı dürüstlüğünden” öğrencileri her zaman etkilenmiştir. Reuter öylesine pedagojik bir biçim geliştirmiştir ki, bu tümüyle öğrencilerinin gereksinmelerini karşılamaya yönelmiştir. Bu nedenle, konuştuğu Türkçe’yi anlamadıkları her zaman ya da kullandığı terimler anlaşılır bir biçimde tercüme edilmemişse, öğrencilerini sözünü kesmeye davet etmiştir. Tartışmalı konularda tartışmayı ve görüş alışverişinde bulunmayı önermiş, öğrencilerini her zaman geleneksel ya da kazanılmış otoritenin kabulünü sorgulamaya özendirmiştir. Kısacası, Reuter’in öğretim yöntemleri, Batı aydınlanmasının köklerine dayanmakta, ve kendisi büyük bir başarıyla, bu öğretim biçimini Kemalist Türkiye ortamına uyarlamıştır.¹⁸

Reuter’in uzun sürgünlük yıllarındaki dersleri ve yayınları dört başlık altında toplanmaktadır: Kentleşme, Konut ve Arazi Kullanım Politikaları, Planlı Kentsel Gelişme, Yerel Yönetimlerin Yapısı ve Mali Sorunları.¹⁹ Reuter demiştir ki, çağdaş kentleşme, günümüzde, küreselleşme denilen olguyu yansıtmaktadır: “En basit şekliyle bu gelişmenin bizi daha türdeş bir dünyaya doğru götürmekte olduğunu görüyoruz. Çağdaş yapı sistemlerinin tekdüzeliği, eski kent imgelerinin ve kentsel peyzajların renkli çeşitliliğinin yerini almaktadır. Dünyanın her yanında kamuya ve bireylere ait yapıların, resmi yapıların, belediye hizmet binalarının, hastanelerin, okulların, fabrikaların ve oturma alanlarının giderek birbirlerine benzediğini görüyoruz. Demire ve betona dayalı inşaat biçimi dünyanın en ücra köşelerinde bile zaferini ilan etmiş bulunuyor.” Böylece, artık, bu yöndeki süreçlerin “zalimane bir biçimde ve plansız olarak” sürüp gitmesine seyirci kalınmayacağı bir zorunluluk haline gelmiştir.²⁰ Aynı zamanda, belediyeler de kendi kaynaklarını özerk olarak ve başka yönetim basamaklarının karışması olmaksızın kullanabilmelidirler. Her ne kadar, Reuter Belediye Maliyesi konusundaki görüşlerini günün koşullarını değerlendirerek açıkladıysa da, gerçekte Kemalist devletin çok merkezîyetçi ve tepeden inmeci yönetim uygulamasını da eleştiriyordu. Örneğin, 1940’ta yayımlanan bir makalesinde, temkinli bir biçimde şunları söylüyordu: “Türkiye’de merkezi devlet yönetimi kadar, yerinden yönetim sanatını da yoğun bir biçimde geliştirmek zorundadır. En merkezîyetçi devlet bile her şeyi kendisi yapamaz. Kaçınılmaz toplumsal değişimin yarattığı yeni görevlerin altından kalkabilmek için, kendi girişim güçleriyle hareket edebilen, kendi öz kaynaklarına sahip yerel

17 Yavuz, “Ernst Reuter in Ankara,” Landesarchiv Berlin, E Rep. 200-21-01, No. 48.

18 Herr, “Sozialdemokrat,” s. 198.

19 Ruşen Keleş, “Ernst Reuter und die Urbanistik in der Türkei,” in *Ernst Reuter’in Anısına*, ed. Keleş s. 158.

20 Ernst Reuter, “Probleme der kommunalen Entwicklung. Vortrag, gehalten im Volkshaus Manissa. 26.4.1939,” Landesarchiv Berlin, E Rep. 200-21, No. 62.

yönetimlere sahip olmalıdır”.²¹ Bunun gibi, yerel yönetimlerle devlet arasında akçal kaynakların adaletli bir biçimde paylaşılmasını (*finanzausgleich*) önermiş ve Türk İller Bankası’nın, 1945 yılında kurulduktan sonra, planlı kentsel gelişmeye rehberlik edecek bir araç olarak hizmet verebilmesi için fikirler geliştirmiştir.

Berlin’de ve Magdeburg’ta olduğu gibi, kamu mülkiyetinin heyecanlı bir destekçisi olmuştur. Bunun gibi, çok önemli kamusal alanların, yıkıcı spekülasyonlardan ve plansızlığın maliyet artışlarından korunabilmek için kamunun elinde kalması gerektiğini sürekli olarak vurgulamıştır. Aynı zamanda yapı ortaklıklarının (*bausparkassen*) ve yeni oturma alanlarının oluşturulmasında kooperatifleşme yaklaşımını önermiştir.²²

Reuter’in Türkiye’de geçirdiği 11 yıldan uzun süre içinde çağdaş Türk şehirciliğine yaptığı bütün katkılar ve ikinci vatanına sağladığı hizmetlerin ötesinde zihinleri kurcalayan soru, Hitler rejimi son bulduktan ve Naziler yenildikten sonra asıl vatani Almanya’ya nasıl döneceği idi. 1943 yılına değin bu konu uzak bir rüya gibiydi. Ama 1944 yılında, Almanya Ankara’da bir Büyükelçilik açtı. Ünlü Franz von Papen Büyükelçi oldu. (Reuter Savaş’tan sonra komünizm düşmanlarınca yapılan iftiralarla karşı karşıya kaldı. Bu iftiralara göre, birkaç vesileyle, Ankara’daki elçilikle işbirliği yapmıştı. Oysa gerçekte, 1939’da, Almanya Dışişleri Bakanlığı onu Almanya vatandaşlığından çıkarmayı denemişti). 1943’te, Reuter, Türkiye’de Amerikan Özel Hizmetler Bürosu (OSS) adına çalışan Amerikan istihbaratçıların dikkatini çekmişti. Bununla birlikte, Savaş’ın son bulmasından itibaren bir buçuk yıl kadar daha, 1946 sonbaharında Almanya’daki İngiliz işgal bölgesine dönebilmek için İngiliz makamlarından izin almayı bekledi.

Ernst Reuter Türkiye’ye hiçbir zaman geri dönmedi. 1946 ile 1953’te 64 yaşında çok erken bir tarihteki ölümüne kadar geçen yıllarda, Savaş sonrası dönemin ilk yıllarında çok önemli bir kişi olarak aldı. O kadar ki, 1948’de kenti Berlin’in ikiye bölünmesinden sonra, demokratik Berlin’in yaratıcısı olduğunu söylemek doğru olur. Fakat Türkiye’deki yılları onda silinmez bir işaret olarak kaldı. İkinci vatani Türkiye’de çağdaş kent araştırmaları için yapmış olduğu katkılar sürekliliğini ve canlılığını hep koruyor.

21 Ernst Reuter, “Mahalli İdarelerle Devlet Arasındaki Münasebetler,” in *Siyasî İlimler Mecmuası*, no. 116 (1940), s. 387-392, ve no. 117, 446-452, Landesarchiv taslakları Berlin, E Rep. 200-21, No. 62.

22 Keleş, “Ernst Reuter und die Urbanistik,” s. 137-56.